

«ՀԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ ՃԱՌՔԻ» ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆ ՈՒ ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

ՆԵԼԼԻ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

«Հաճախապատումը» հայ փիլիսոփայական և քրիստոնեական ջատագովական գրականության առաջին գործերից է: Ճառերում մանրամասնորեն ներկայացված են Աստվածաշնչի, քրիստոնեական աշխարհընկալման հիմնական գաղափարներն ու սկզբունքները: Ս. Գրքից հետո «Հաճախապատում ճառերը» դարձել են Հայաստանեայց եկեղեցու առաքելական վարդապետության ամենահին սկզբնաղբյուրը, որում ամփոփված են նրա դավանական և բարոյական հիմնադրույթները:

Դատելով ճառերի բնույթից և ուղղվածությունից՝ կարելի է վստահորեն ասել, որ դրանք գրվել են իբրև թուղթ-նամակներ ի պատասխան թեմերից ստացված հարցադրումների: Փաստորեն դրանով պետք է բացատրել այն կրկնությունները, որոնք հանդիպում են տարբեր ճառերում, որովհետև Գրիգորի երկարամյա գործունեության ընթացքում՝ տարիների ընդմիջումից հետո, նույն հարցը կարող էր ծագել այլ գավառում, և Գրիգոր եպիսկոպոսը դրան պատասխանում էր նորովի, նոր բառերով, բայց նույն մտքով: Ահա այս գործնական նամակ-հրահանգները հետագայում, հավանաբար ասենք, Ներսես Մեծի օրոք հավաքվել և ի մի են բերվել մի գրքով՝ անվանվելով «Հաճախապատում ճառեր» հունարենով: Այսինքն՝ Գրիգոր Լուսավորիչը ճառերի ժողովածու գրելու ծրագիր չի ունեցել, այն ծնվել է նրա մահից հետո, երբ որոշել են մեծ վարդապետի գործնական թղթերը հավաքագրել մի ժողովածուի մեջ: Թե քանի ճառ է դուրս մնացել այդ գրքից՝ կորած լինելու պատճառով, այլևս անհնար է իմանալ, քանի որ չի պահպանվել նաև մինչև Ե դար հասած հունարեն ճառերի ժողովածուն, որի թարգմանիչն ու խմբագիրն է եղել Մաշտոցը: Բայց միանշանակ է, որ այդ վերնագիրը հետագայի է և նշանակում է շատ ճառեր պարունակող գիրք, ինչպես կարելի է կոսիել նման ժողովածու նշող հունարեն եզրույթից (հմմ. Ճառընտիր, վրաց. մրավալթավի (=բազմագլուխ) են:

Ըստ այդմ, «Հաճախապատում ճառք» նշանակում է շատ ու բազմապիսի ճառերի ժողովածու՝ բազմապատիկ ճառեր: Այն ընդգրկում է տարբեր ծավալի և բովանդակության ԻԳ (23) ճառեր՝ նվիրված քրիստոնեական վարդապետության բարոյականության և կենցաղավարության առանձին հարցե-

րի¹, որոնցից մի քանիսը պատկանում են Մաշտոցի գրչին՝ հետագայի թեմաների արձարծումով:

Ճառերի դասավորության մեջ չկա որևէ օրինաչափություն կամ տրամաբանություն: Ուղղակի հեղինակը ձգտում է խրատել և ուսուցանել: Ճառերի մեծ մասը (17) կազմում են բարոյախրատական բնույթի «հոգևոր խրատները», որտեղ հեղինակը խոսում է քրիստոնեական առաքինությունների և բարոյականության մասին. հավատքի հաստատություն, պահոց ամրություն, սեր, հեզություն, ապաշխարանք, գթություն, զղջում, աղքատասիրություն և բարեգործություն: Զգուշացնում է անառակություններից, տարբեր երկրային գայթակղություններից, չարագործություններից և այլնից²:

Ե (5) ճառում առկա են հետևյալ գաղափարները. արարածներն Աստծուց ստացել են անձնիշխանություն, այսինքն՝ բարի և չար գործելու ազատ կամք: Բարի գործեր կատարողները, ովքեր օժտված են զանազան առաքինություններով, արժանանում են երանության, իսկ չար գործեր կատարողները՝ խաբեբաները, անհնազանդները, ծուլները, ենթարկվում են պատժի:

Է (7) ճառում հեղինակն առաջ է քաշում այն միտքը, որ Աստված շատ երևույթներ ստեղծել է՝ մարդկանց կարիքները բավարարելու համար, ինչպես անձրևը, հողմը, ջուրը և այլն: Բայց մարդիկ, երբ չարություն են գործում, այդ նույն երևույթներով էլ պատժվում են՝ ցրտով, ջրհեղեղով և այլն:

Ժ (10) ճառում շոշափված են հասարակական խնդիրներ: Հեղինակն այստեղ զարգացնում է հասարակական ներդաշնակության գաղափարը, թագավորը և իշխանները նշանակված են Աստծու կողմից՝ կարգ ու կանոն հաստատելու համար, իսկ մյուսները պարտավոր են հնազանդվել նրանց: Տերերը պետք է հոգատար լինեն հնազանդների նկատմամբ և պատժեն մեղավորներին, բայց չպետք է չարաշահեն իրենց իշխանությունը: Քարոզելով մարդկային և քրիստոնեական առաքինություններ՝ հեղինակը գիտակցում է, որ խրատելով հաճախ անհնար է մոլորյալներին և չարագործներին դարձի բերել:

Ճառագիրը խոսում է նաև անհատական արարքների մասին: Նույնիսկ Արշակունի թագավորը կպատժվի արդար իրավունքով, եթե վատ արարքներ է կատարել: Խոսքը Աստծո պատժի մասին է, որից չի խուսափի և ոչ ոք³:

¹ «Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգոր Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք և աղոթք», Վենետիկ, 1838, էջ 4:

² «Սրբոյ Հօրն մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք, լուսաւորք», աշխատասիրությամբ **Ա. Տեր-Միքելեանի**, Էջմիածին, 1894, էջ 96:

³ **Աբեղյան Մ.**, «Երկեր», հտ. 3, Երևան, 1968, էջ 141:

Ճառերում հեղինակը կարևորում է քրիստոնեական եկեղեցու հայտնի սկզբունքը. իշխանության ներքո գտնվողները հավատարմությամբ պիտի մնան.

«Զի ոչ ուստեք է, ասէ, իշխանութին, բայց յաստուծոյ. որք են՝ յաստուծոյ են»⁴:

Հետևելով Ավետարանին և Պողոս առաքյալին՝ հեղինակն անիրավ իշխանավորներին միայն Աստծո բարկությամբ և հանդերձյալ կյանքով է սպառնում:

Զուտ վարդապետական և աստվածաբանական խնդիրներ են արծարծվում Ա (1) և Բ (2) ճառերում, որոնց հավանական հեղինակը խմբագիր Մաշտոցն է:

Ա (1) «Յաղագս ամենասուրբ Երրորդութեան» ճառում խոսվում է Ս. Երրորդության գաղափարական մեկնաբանության մասին: Որքան անհասանելի է Ս. Երրորդության խորհուրդը մարդկային սահմանափակ մտքերի համար, դարձյալ հեղինակը երկրային օրինակի միջոցով այն ըմբռնելի է դարձնում, որպեսզի գոհացնի մեր հարցասիրությունը: Իհարկե, որևէ երկրային բացատրությամբ լիապես չենք կարող ամփոփել մեր սահմանափակ մտքի մեջ Աստծո անսահմանությունը:

Բ (2) ճառը կարելի է համարել նախորդի շարունակությունը, որտեղ ճառագիրն առանձին-առանձին բնութագրում է Ս. Երրորդության՝ Հայր, Որդի և Սուրբ Հոգի անձնավորությունները: Ճառի հենց սկզբում, հստակորեն զանազանելով դրանք միմյանցից, բայց մյուս կողմից ընդգծելով դրանց միասնությունը՝ հեղինակը շատ պարզ և մատչելի է դարձնում այն մեր մտքերի համար⁵:

Աստվածաբանական բնույթի ճառերում արծարծված հիմնական նյութը Ս. Երրորդությունն է, որին հեղինակն անդրադառնում է նաև Դ (4), Ե (5), Զ (6) ճառերում, դրա համար էլ զգացվում է թարգմանիչ-խմբագրի ներկայությունը:

Ժողովածուի մեջ հատուկ տեղ են զբաղեցնում ԺԶ (16) և ԻԳ (23) ճառերը:

ԺԶ (16) ճառը նվիրված է սրբերի հիշատակը տոնելու անհրաժեշտության հարցին: Սրբերը, ըստ հեղինակի, իրենց սխրագործ կյանքով օրինակ են ծառայում հավատացյալների համար և բարեխոսությամբ նրանց առաջնորդում

⁴ «Սրբոյ Հօրն մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք, լուսաւորք», աշխատասիրությամբ Ա. Տեր-Միքելեանի, Էջմիածին, 1894, էջ 116:

⁵ Նույն տեղում, էջ 15:

դեպի փրկություն: Այս ճառի առկայությունը հայերեն հնագույն վարդապետական ժողովածուներից մեկում նշանակալից է նրանով, որ ցույց է տալիս, թե սրբերի հիշատակման արարողությունը հայոց եկեղեցում ինչքան վաղ ժամանակներից է կանոնական բնույթ կրել: Այն պետք է համարել խմբագրի ընդարձակում:

ԻԳ (23) ճառը որոշակի պատմական բովանդակություն ունեցող միակ գործն է ժողովածուի կազմում: Հեղինակը, օգտվելով Բարսեղ Կեսարացու վանական կանոններից, ստեղծել է վանական հաստատությունների մի հատուկ կանոնադրություն, որտեղ խրատների ձևով սահմանված են վանականների պարտականությունները: Ուստի այդ ճառը և պետք է վերագրել թարգմանիչ-խմբագրին: Այսպիսով, եթե խիստ չափանիշ կիրառենք, ապա «Հաճախապատումի» 23 ճառերից յոթը (1,2,4,5,6,16,23) պետք է դուրս հանել Գրիգոր Լուսավորչի գրչին պատկանող բուն ժողովածուից, որը գրվել էր հունարենով: Իսկ եթե դրան էլ գումարենք թարգմանիչ-խմբագիր Մաշտոցի մյուս մանր-մունր խմբագրական միջամտությունները, ապա կարելի է զգալի համարել նրա մասնակցությունը մեզ հասած «Հաճախապատումի» մեջ:

Ճառերից յուրաքանչյուրը, բնականաբար, նվիրված է որևէ թեմայի, բայց ճառագիրը երբեմն չի կենտրոնանում մի խնդրի շուրջ և թեթևակի թռչում է զանազան կողմեր, որն էլ դժվարացնում է հետևել մտքի զարգացմանը⁶:

Հեղինակը քաջահմուտ է Աստվածաշնչին, գրական մեկնություններին: Ազատորեն և հմտությամբ է օգտագործում Աստվածաշունչն իր խորհրդածությունները, մտքերը, եզրահանգումները հաստատելու, «կնքելու» համար: Որոշ ճառեր ընդարձակ են, տեղ-տեղ ձգձգված, երբեմն էլ համառոտ և կենդանի: Երբեմն առաջանում է մտածումների հորձանք, որը հասցնում է խրթնաբանության, արտահայտության հարուստ ձևերի, կենդանի և պատկերավոր ոճի: Կիրառված են ճարտասանական այլազան ձևեր, եղանակներ: Իր միտքը, մտածումներն էլ ավելի արտահայտիչ դարձնելու համար հեղինակը սիրում է օգտագործել բնության երևույթներից և կյանքից վերցրած նմանություններ, հակադրություններ:

Ճարտասանական բազմաթիվ հնարքներից կարևոր տեղ են զբաղեցնում ոճական կրկնությունները, երբ յուրաքանչյուր տող կամ պարբերություն սկսվում է միևնույն բառով կամ արտահայտությամբ.

«Ձի պահք դաստիարակ են մարդկան»:

⁶ Աբեղյան Մ., «Երկեր», հտ. 3, Երևան, 1968, էջ 143:

«Զի են մեզ պահք բժիշկը»⁷ [1,31]:

Ժ (10) ճառում պարբերությունները սկսվում են ավետարանական երանիններով.

«Երանի հեզոց, երանի, որ քաղցեալ և ծարավի իցեն արդարության»:

«Երանի աղքատաց հոգվոց»⁸:

ԺԱ (11) ճառի պարբերությունները սկսվում և կրկնվում են հեզություն բառով:

Հռետորական արվեստի բնորոշ հնարներից է նաև հակադրությունների գործածությունը, որը նույնպես հաճախակի է հանդիպում ճառերում:

«և ընդդեմ չափեն մեղացն զուղղութիւն անիրավութիւն իրաւունս, անսրբութիւն սրբութիւն...»⁹:

Մեծ տեղ են զբաղեցնում նաև համեմատությունները, որոնց նյութը հեղինակը վերցնում է Աստվածաշնչից, բայց հաճախ համեմատության եզր են ծառայում նաև առօրյա կյանքի երևույթները և մարդկային համեմատությունները:

Ընդհանուր առմամբ «Հաճախապատում ճառերը» գրված են խրթին, անմատչելի լեզվով, որովհետև, ինչպես նկատված է բանասիրության մեջ, դրանք որքան էլ սկզբնապես բանավոր քարոզներ ու խրատների գրառում լինեն՝ հասցեագրված ոչ միայն եկեղեցու վարդապետներին և հոգևորականներին, այլ նաև հասարակ ժողովրդին, միևնույն է, թարգմանության միջոցով վերածվել են հունաբան հայերենին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Այս հոդվածում քննարկվում են «Հաճախապատում ճառք» ժողովածուի կառուցվածքային առանձնահատկություններն ու ժանրային բնույթը: «Հաճախապատում ճառքը» հայ փիլիսոփայական և քրիստոնեական ջատագովական գրականության առաջին գործերից է: Ճառերում մանրամասնորեն ներկայացված են Աստվածաշնչի, քրիստոնեական աշխարհընկալման հիմնական գաղափարներն ու սկզբունքները: Ս. Գրքից հետո «Հաճախապատում ճառերը» դարձել են Հայաստանեայց եկեղեցու առաքելական վարդապետության ամենահին սկզբնաղբյուրը, որում ամփոփված են նրա դավանական և բարոյական հիմնադրույթները:

⁷ «Սրբոյ Հօրն մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք, լուսաւորք», աշխատասիրությամբ Ա. Տեր-Միքելեանի, Էջմիածին, 1894, էջ 31:

⁸ Նույն տեղում, էջ 117:

⁹ Նույն տեղում, էջ 83:

Բանալի բաներ – «Հաճախապատում ճառք», ջատագովական գրականություն, Գրիգոր Լուսավորիչ, թուղթ-նամակներ, Մաշտոց, քրիստոնեական վարդապետություն, բարոյախոսական, բազմապատիկ ճառեր, թարգմանիչ-խմբագիր, հունաբան հայերեն:

СТРУКТУРА И ХАРАКТЕР ЖАНРА "МНОГОВЕЩАТЕЛЬНЫХ РЕЧЕЙ"

НЕЛЛИ ПЕТРОСЯН

В данной статье рассматриваются структурные особенности и характер жанра «Многовещательных речей». «Многовещательные речи» являются одной из первых работ армянской философской и апологетической литературы. В речах представлены основные понятия и принципы Библии, христианского миропонимания. Вслед за Святым Писанием «Многовещательные речи» стали источником апостольского учения Армянской церкви, где собраны ее основные теологические и нравственные положения.

Ключевые слова – "Многовещательные речи", апологетическая литература, Григорий Просветитель, бумажные письма, Маштоц, христианская доктрина, нравоучительный, множественные речи, редактор-переводчик, армянский проэллинский.

THE STRUCTURE AND THE GENRE OF "HAJAKHABADUM GARKY" (A SEQUENCE OF SPEECHES)

NELLI PETROSYAN

This article considers the structural features and the genre of "Hajakhabadum Garky" (a sequence of apologies, speeches). "Hajakhabadum Garky" is one of the first works of the Armenian philosophical and religious apologetic literature. The basic concepts and principles of the Bible and Christian worldview are in depth presented in these speeches. "Hajakhabadum Garky" has become the oldest provenance after the Bible where the doctrine of the Armenian Apostolic Church and its moral principles are brought together.

Key words – "Hajakhabadum Garky", apologetic literature, Gregory the Illuminator, paper-mails, Mashtots, the Christian doctrine, preachy, multiple speeches. – translator-editor, philhellenism in the Armenian language.